

tota mena d'instruments de mobilització política com manifestacions, vagues, etc. També donaven alternatives a la quotidianitat de la població i alhora també havien generat el marc mental, cultural i litúrgic (banderes vermelles, celebració del Primer de Maig, himnes com la Internacional, etc.) per transmetre la seva opció i generar la mobilització necessària per enderrocar el sistema. Finalment hi havia aquells que volien tornar a fórmules de l'Antic Règim. Dins d'aquests hi havia l'Església i personatges com Sardà i Salvany n'era un decidit abanderat. I, evidentment, es veuran confrontats amb les dues opcions abans referides. Encara que reclamaven una opció que pot semblar estrictament religiosa, la seva opció i la seva lluita era política, era intentar imposar una altra vegada l'estat confessional i ser els administradors del poder. I com el liberalisme i l'obrerisme, faran servir eines de mobilització ben «modernes». La seva mobilització religiosa, que era una mobilització política, es feia en base a publicacions i a través de concentracions, de la mobilització pastoral i de la pràctica devocional. A través de pelegrinatges i romeries, els integristes intentaven mantenir en moviment els ànims dels creients i imbuir-los de la seva visió de les coses. Aquesta síntesi que es dóna en Sardà i Salvany entre el publicista que analitza la situació i dóna les claus ideològiques per tal que a partir de mobilitzacions religioses es vagi aconseguint les seves fites polítiques, ens acosta molt el personatge a l'intel·lectual contemporani, publicista i agitador.

Això ens planteja l'altra necessitat historiogràfica pel que fa al tema de l'integrisme: endegar estudis que l'emmarquin dins la història social. Veure què representava el control de bona part del baix clergat i el paper que aquests exercien en les seves diferents troncs. Interpretar el que significa políticament el domini dels seminaris, centres de formació ideològica de possibles agents socials. Comprovar el grau de mobilització real que tenien les concentracions, els pelegrinatges i les romeries integristes. Fins a quin punt van esdevenir uns grups de pressió que, sense triomfar, van fer que les coses anessin d'una determinada manera i no d'una altra. Ens falten estudis que ens demostrin qui pagava les revistes i publicacions integristes i quina relació tenien els representants d'aquests grups dins els cenacles de la burgesia catalana.

Preguntes totes molt difícils de contestar. Ho diem per experiència perquè la nostra obra *El bisbe Morgades i la formació de l'Església catalana contemporània*, volia veure la incidència social que té en el desenvolupament del catalanisme l'aportació del grup d'eclesiàstics «conciliadors» que van apostar per aquest moviment. Vam comprovar que això era molt difícil perquè, primer, calia rastrejar de manera positivista els personatges, les obres, etc.

Pensem que tot plegat amb el pas del temps es podrà fer. En aquest sentit la bibliografia sobre el carlisme ens ajudarà molt. Propostes com les de Jesús Millan, l'última publicada a la revista *Ayer* (núm. 29, 1998), «Una consideració del carlisme», que recull aportacions ja fetes en d'altres escrits, d'analitzar el fenomen del carlisme en un context de llarga durada i com una opció d'entre les moltes que es plantejaven dins l'evolució històrica contemporània espanyola, ens faran replantejar també l'episodi integrista i la seva història.

JORDI FIGUEROLA

CANAL, Jordi, *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1900)*. Eumo, Vic, 1998; 304 p. + índex onomàstic.

Jordi Canal justifica l'excel·lent esforç de recerca que ha dut a terme en aquest llibre des del seu mateix títol. El carlisme de finals del vuit-cents no era un fenomen en extinció

i només un esquematisme teleològic el pot considerar un fet residual. Des del punt de mira del seu paper en la història contemporània, la manca de treballs sobre aquest carlisme és un buit sorprenent, potser explicable per la incomoditat que representa l'anàlisi d'aquest moviment en una època avançada. Tanmateix, com ens adverteix l'autor, «menys incidència tenia el catalanisme» i, en canvi, ha estat un tema molt més sovintejat. Hi ha motius, crec, perquè aquest estudi pugui suggerir d'altres en la mateixa línia. Tota una colla de treballs sobre la dreta espanyola del segle xx —recordem els d'Alfonso Botti, Julio Gil-Pecharromán, Samuel Garrido o Pedro González Cuevas— o sobre determinats sectors del catalanisme —com ara els de B. de Riquer, Figuerola o Marfany— han posat en relleu la importància decisiva del carlisme, alhora com a inspirador teòric i subministrador de dirigents en el tomb antiliberal i desenvolupista de la dreta que desembocaria en el franquisme. Enfront d'aquest fet, els clixés habituals sobre un moviment tan pregonament 'caduc', tan mancat de respostes 'a l'alçada dels problemes del moment', han de cedir el pas a l'estudi contextualitzat d'aquella impressionant represa de la causa carlina en l'època de la Restauració.

Aquesta és justament la perspectiva que proposa Jordi Canal. Potser aquest rerefons analític quede una mica desdibuixat al llarg d'un treball que destaca, en primer lloc, per una molt brillant i exhaustiva reconstrucció, a través de les fonts, de processos i personatges mal coneguts. D'aquesta manera, el llibre ressegueix el carlisme desconcertat arran de la seua derrota enfront de la Restauració canovista i les divisions causades per la contraoposició d'alternatives al seu si: s'endinsa en el procés i els mecanismes de l'ascens del 'carlisme nou' i aporta elements molt significatius sobre la seua composició social i els factors que el jerarquitzaven internament; analitza la visió del món que al dia a dia exposava el dirigent Lluís M. de Llauder i acaba explicant el carreró sense eixida a què conduiria el carlisme polític l'assaig conspiratiu de Badalona, el 1900. Seria injustificat, al meu entendre, que aquest remarcable mèrit d'una recerca a fons fes perdre de vista el contingut analític, on explícitament se situa l'obra, que tracta de dialogar amb vessants molt plurals de la història contemporània catalana i espanyola.

En primer lloc, la llarga desorientació del carlisme posterior a 1876 és molt simptomàtica del nou estat de coses que significava el sistema canovista. Tot i que els carlins s'apressaren a denunciar la Restauració com a un acte més de la usurpació revolucionària, iniciada el 1833, no foren capaços d'ajornar la desfeta. La tercera carlinada s'havia nodrit de la maror revolucionària —un fet que els mateixos dirigents concixien que els afavoria i que tractaren de fomentar (*después de un trastorno ha de venir el poder a manos de D. Carlos*)—, però tot fa pensar que, a l'altura del darrer terç del segle xix, l'oferta autoritària no guanyava un ampli consens de tipus burgès. El suport al projecte canovista mostra les clares preferències pluralistes i liberals —per bé que no democràtiques— d'una burgesia que a prou llocs, sota la Restauració i en un ambient de ressonàncies populars, continuaria commemorant fins a ben tard la resistència de les poblacions a les tropes carlistes. El sistema de Cánovas representava, en efecte, el reconeixement d'una gran diversitat de tradicions polítiques i reflectia, per tant, l'assentament d'una societat burgesa, nascuda d'una revolució liberal que havia alterat les jerarquies i imposat noves influències. Al mateix temps, però, aquest règim liberal va guanyar molt d'hora el suport de la jerarquia eclesiàstica. Això representa un clar contrast amb la França republicana, la Itàlia unificada pels Savoia o l'Alemanya de Bismarck. El catolicisme, que havia condemnat la política liberal a la *Syllabus* (1864) i que disposava a Espanya d'un partit nombrós i en consonància amb els seus criteris, s'integrà ben aviat com a uns dels pilars clau de l'edifici de la Restauració, que ja no hauria d'abandonar. Enfront d'aquesta ferma realitat, la direcció del carlisme sota Ramón Nocedal havia de portar a tot un seguit de frustracions. La seua aposta per una línia integrista havia

de dur a una contínua denúncia teoritzant de les concessions fetes al liberalisme. Tasca inútil en raó de l'opció jeràrquica i de capes molt àmplies de la burgesia d'acceptar els beneficis del sistema. A més a més, l'actitud de Nocedal —sempre rebec a l'associacionisme polític— se centrava en la premsa i abandonava, per tant, tota possibilitat de traduir en la política del dia a dia la força del suport social que s'havia mobilitzat per Carles VII durant el Sexenni revolucionari.

El relleu d'una estratègia de mobilització prengué una empena decidida de la mà del marquès de Cerralbo des de 1889. Ara, reprenent una línia que ja s'havia apuntat abans, la direcció carlina va allunyar-se de les postures que reclamaven un retorn enèrgic a la intolerància religiosa i va posar l'accent en l'enquadrament dels seus seguidors. En poc de temps, una xarxa de juntes i cercles s'escampà pertot arreu, encara que es feia especialment densa a Catalunya, al País Valencià, el País Basc i Navarra. Per bé que les juntes —orientades a les eleccions— no implicaven sempre una base social, els cercles arreglaven el suport militant de la causa. En uns tres anys, calcula Canal, és versemblant que el carlisme disposara per aquesta via d'uns 5.000-6.000 dirigents, com a mínim.

La ripidesa i la intensitat de la resposta associativa fan veure, per tant, que era possible arreglar —vora vint anys després de la derrota— un extens caliu social que s'identificava amb la tradició carlina. Aquesta pervivència de la militància antiliberal no és comparable amb l'escassa vitalitat d'altres legitimismes europeus d'aquell temps. El llibre de Canal forneix elements de primer ordre per a una anàlisi de les condicions en què aquest fenomen va prendre cos. L'onada d'entusiasme organitzatiu dels carlins creixia sobre bases demogràfiques noves, en reclutar sobretot promocions que es movien entre la infància i l'adolescència en els moments finals de la darrera carlinada. Vora vint anys després del cop de Sagunt, la Restauració no les havia integrades, però tampoc havien evolucionat cap a l'esquerra de l'espectre polític.

Les manifestacions dominants d'aquest fenomen, el tipus de discurs i simbologia que hi feia de ciment, constitueixen un testimoni imprescindible del que havia estat l'elaboració de l'experiència —com deia Thompson— per part de la militància carlina després dels anys difícils i conflictius que constituïen la història del partit. La lectura del treball fa la impressió que l'organització carlina activava sobretot elements d'identificació de sectors socials prèviament convençuts i predisposats a integrar-s'hi. Cal pensar que es tractava de sectors socials en molt bona mesura impermeables al tipus de tensions i perspectives que pretenien resoldre les moltes variants del discurs liberal. Si per a aquestes els canvis de la societat, l'emancipació de l'individu o la necessitat de transformar estructures injustes feien imprescindible diverses dosis de política liberal, el públic que nodria el carlisme nou restava identificat amb un plantejament de signe contrari. Un mur d'experiències diferents feia incomunicables els llenguatges; en bona mesura, posava a estalvi les bases socials del carlisme de l'erosió que podien significar els arguments dels contraris. A aquest aïllament de les experiències conflictives s'afegia la memòria sempre conreada de les lluites per la causa. *«Lo que le ha dado hervor i actividad»*, escrivia sobre el carlisme el secretari del pretendent el 1890, *«es la muerte en el campo de batalla del padre de este, el fusilamiento de la madre del otro»*. Lluny de conduir al desencís, el seu record projectava cap al futur el retorn de la lluita que permetria la victòria definitiva.

D'altra banda, al marge d'una dosi de pragmatisme que duia a no reivindicar la Inquisició o el retorn dels béns desamortitzats, aquest carlisme nou ofería ben poques novetats en el terreny ideològic i programàtic. Els pressupostos de Llauder —amb algun manlleu de Donoso Cortés— s'adaptaven prou bé al que ja deien els diputats reialistes a les Corts de Cadis. El punt definitori seguia sent el violent rebuig del liberalisme polític: aquelles

«referències abstractes i declaracions grandiloqüents», sense cap anàlisi detallada ni solucions concretes, que desfermaven l'entusiasme de l'autoafirmació. La política carlina presentava com a obvi que el remei als greuges socials vindria donat per la supressió del mal que encarnava el liberalisme i pel recanvi d'élits consegüent: «*Cuando esos hombres salvadores y providenciales sean poder la cuestión social quedará resuelta por la caridad*». Llauder mateix oferia una determinada pintura del passat per legitimar una proposta poc compromesa, però aclamada entre els seus com una cosa evident: «*Todos estos que hoy se quejan (...) son hombres que antes fueron felices, (...) porque creían en Dios, esperaban una vida mejor; sabían que no todos éramos iguales, ni podíamos serlo ante la sociedad (...), y contaban con grandes y poderosos amparos sociales, que les ponían a cubierto de toda desgracia y les protegían en todas las adversidades de la vida*».

Aquest discurs donava vida a una mobilització socialment heterogènia, on la direcció quedava en mans dels sectors benestants. Es tractava, en realitat, d'una tutela reeixida sobre els grups modestos, els quals, com documenta molt bé Jordi Canal, eren marginats a una posició instrumental. Sense *posición* social i sense haver fet la guerra, els nombrosos treballadors manuals no eren ningú en el partit de l'autoproclamat 'rei dels obrers'. El carlisme nou va mantenir aquesta situació d'«amalgama progressivament erosionada» mercès a un important esforç en el terreny de la sociabilitat, de l'espai, de la caritat, de manera ben remarcable, del mutualisme i l'assistència als socis. Aquesta faceta s'incloua en la iniciativa particular no exigible i desvinculada, per tant, de l'«ortopèdia social» que rebutjaven els partits burgesos de l'època. És ben notable, d'altra banda, que aquestes activitats es desenvoluparen sobretot en el carlisme valencià o català, que arrelava en una sociabilitat urbana, es movia en un context socioeconòmic més diversificat i s'havia d'enfrontar amb els reptes dels republicans i els sindicalistes. A Navarra i al País Basc, un nombrós electorat carlí ha estat mobilitzat sense aquesta mena de contrapartides.

Tot plegat, la cohesió d'aquest públic carlí oferia un factor valuós en la política pluralista i de transaccions no democràtiques de la Restauració. El seu valor derivava tant de la seua innegable dimensió social —era llavors l'única política popular de dreta—, com de les condicions per al dirigisme que oferia. Amb el suport d'un sector més o menys important del cens i amb les influències socials que fornien els seus quadres, els carlins podien col·locar entre 5 i 10 diputats i entrar, per tant, en el joc polític del dia a dia, on sovint podien ser necessaris. Més enllà d'això, el panorama traçat per Jordi Canal suggereix també que la força de la militància carlina es podia posar al servei de maniobres i coalicions a escala local molt diverses, sense haver de limitar-se a defensar la seua pròpia opció. La política 'moderna' dels carlins s'integrava també en el caciquisme, fins a extrems de vegades curiosos. A Castelló de la Plana, per exemple, els carlins donaren suport al liberalisme moretista, mentre que a Oriola col·laboraren prou temps amb el canalegisme de Ruiz Capdepón. La credibilitat d'un dirigisme ferri feia del carlisme un instrument de la política burgesa, capaç de mobilitzar gent humil i d'esquivar alhora el radicalisme social. Durant el viatge a València de Cerralbo, foren els republicans blasquistes que l'empaitaven els que ompliren l'aire de *muires* a «la burgesia», abans de derivar l'avalot contra les casetes de consums. Cerralbo, per contra, explicaria a les Corts aquesta identificació burgesa de la seua política per demanar la solidaritat dels partits del *tinglado*.

L'estudi d'aquest panorama és, doncs, fonamental per a tots aquells que vulguen entendre la crisi d'un liberalisme no democràtic que, progressivament, cercà alternatives en Balmes, Donoso i Menéndez Pelayo, alhora que aplaudia Vázquez de Mella i Víctor Pradera. L'obra de Canal fa reflexionar també sobre el caràcter d'una llarga tradició carlina

anterior. El mapa organitzatiu mostra de nou la forta empremta de les continuïtats en la base del moviment: és la Catalunya central i l'àrea de Tortosa —a més d'una Barcelona que ja absorbia prou emigrants— la que disposa d'una xarxa més atapeïda de cercles, mentre que el litoral gironí —on la lluita per la terra i el republicanisme tenien velles arrels, com han estudiat Rosa Congost i Mònica Bosch— continua representant un buit pregon. El carlisme de finals de segle hauria de fer-nos replantejar els mòbils que li donaven vida. De fa temps, els enfocaments a l'ús han considerat els orígens del carlisme a partir d'unes premisses que a hores d'ara resulten prou qüestionables. Una d'elles reduïa el liberalisme polític a una mena d'epifenomen de la burgesia, d'altra banda conservadora i centralista. Una altra, insistia en l'arrelament del carlisme a partir dels efectes d'una conjuntura negativa per a les classes populars, fruit de la política burgesa i del declivi econòmic. Actualment —i més encara després d'aquest llibre— tots dos supòsits fa temps que han deixat de ser evidents. En especial, el carlisme consolidà una cultura política d'«hivernacle», en la qual era possible un dirigisme sense compromisos socials. També després de les conjuntures dolentes es multiplicaven els carlins. Hauríem de buscar, doncs, les seues arrels en una mena de respostes no espasmòdiques i hauríem de tenir en compte la peculiaritat de les experiències de les capes populars de determinats llocs. També d'això hi ha testimonis coetanis. «Una gran parte de los miserables que se morían de hambre», raonava un diputat l'any 1822,¹ «están aquí, en Andalucía y en otras partes ganando su jornal; pero la provincia de Lérida tenía trabajando por su cuenta más de 1.000 hombres cuando se levantó Romanillos: llega Romanillos, dice 'a peseta pago al que tome las armas', y desde luego se van todos con él». Alguns treballs, com ara el sòlid estudi de Pan-Montojo sobre Navarra o el recent llibre d'Eliseu Toscas sobre Sarrià,² apunten les vies d'explorar les condicions que feien possible la credibilitat del dirigisme carlí, sense caure en respostes 'ad hoc'.

Tot plegat, el llibre de Jordi Canal obri un panorama molt important per a l'estudi d'una dreta espanyola contemporània que s'imposà, en bona mesura, a base d'absorbir elements del carlisme. De la mateixa manera, les seues aportacions haurien de ser molt tingudes en compte per tot estudi sobre els carlins que vulga evitar l'esterilitat de l'autisme.

JESÚS MILLAN
Universitat de València

Lies et passeries dans les Pyrénées. Faceries en los Pirineos, Tarba, Arxiu departamental, Bibliothèque Centrale de Prêt, Société d'Etudes des Sept Vallées, 1986, 237 p.

A l'època moderna, i molt sovint des de l'edat mitjana, uns tractats de pau i comerç vinculaven les valls pirinenques de banda i banda de la muntanya. Aquests tractats, coneguts

1. Prenc la referència de R. ARNABAI, «Propaganda antiliberal i lluita ideològica durant el Trienni Liberal a Catalunya (1820-1823)», *Recerques*, 34, 1996, 12-13.

2. J. PAN-MONTOJO, *Carlistas y liberales en Navarra (1833-1839)*. Gobierno de Navarra, Pamplona, 1990. E. TOSCAS, *L'Estat i els poders locals a la Catalunya del segle XIX. Una visió des de Sarrià (1780-1860)*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.